

Çatışma Çözümleri ve Uzlaşma Süreçlerinde Kimlik: Suriye’de Mezhepsel Kimlikler ve Çatışma Sonrası Suriye

Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK*

Geliş tarihi: 02/02/2022

Kabul tarihi: 15/06/2022

Atf: Öztürk, E.Ç., “Çatışma Çözümleri ve Uzlaşma Süreçlerinde Kimlik: Suriye’de Mezhepsel Kimlikler ve Çatışma Sonrası Suriye”, Ortadoğu Etütleri, 14-1 (2022): 49-77

DOI: 10.47932/ortetut.1127972

Öz: Suriye, çatışma çalışmaları literatüründe yer bulan önemli örneklerden birisidir. Suriye’deki olayların çok sayıda iktisadi, siyasi ve sosyal sebepleri mevcut olsa da mezhepsel kimlikler, bu kimliklerle bağlantılı gelişen materyal kazanımlar ve bunun etrafında şekillenen bir çatışma döngüsü göze çarpmaktadır. Suriye’deki şiddet sona erdiğinde ya da farklı bir biçime dönüştüğünde çatışma öncesi ve sırasında olduğu gibi çatışma sonrası süreçlerde de kimlik vurgusu ve mezhepsel kimlikler siyasi ve toplumsal hayatta yer bulmaya devam edecektir. Bu nedenle çatışma sonrası çözüm ve uzlaşma gibi süreçlerin gerçekleştirilmesi ve bu süreçlerde kimliklerin ve kimlik dönüşümlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ülkede kimliklerin araçsallaştırılarak çatışma unsuru hâline getirilmesinin önüne geçilmesi önem arz etmektedir. Bu süreçler ülkeye hakiki anlamda barışın gelmesi ve şiddetin tekrarlanmaması için gereklidir. Çatışma çözümleri ve uzlaşma literatüründe somut çözümlerle beraber kimlik dönüşümlerinin gerçekleştirilmesi en çok bahsedilen konulardan birisidir. Bu süreçler uygun şekillerde gerçekleştirilmezlerse şiddet, karşılıklı olarak ve belli dönemlerde tekrar eder şekilde döngüsel bir niteliğe bürünmektedir. Çalışmada Suriye’deki mezhepsel kimlikler, çatışma sonrası beklenen çözüm ve uzlaşma süreçlerinde kimliğin yeri ve kimlik dönüşümleri ile olası toplumsal uzlaşma yaklaşımlarından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Çözümü, Uzlaşma, Suriye, Mezhep, Kimlik

* Ebru Çoban Öztürk: Doç. Dr. Çankaya Üniversitesi-TR, ebrucoban@cankaya.edu.tr ORCID: 0000-0002-6332-7639

Identity in Conflict Resolution and Reconciliation: Sectarian Identities in Post-Conflict Syria

Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK*

Received: 02/02/2022

Accepted: 15/06/2022

Citation: Öztürk, E.Ç., “Identity in Conflict Resolution and Reconciliation: Sectarian Identities in Post-Conflict Syria”, *Middle East Studies*, 14-1 (2022): 49-77

DOI: 10.47932/ortetut.1127972

Abstract: Syria is one of the significant examples in the literature of conflict studies. Although there are many reasons for the events in Syria, sectarian identities, material gains related to these identities, and a cycle of violence may remain. When the violence in Syria ends or turns into a different form, the emphasis on identity and sectarian identities will continue to find a place in political and social life in the post-conflict processes as well as before and during the conflict. For this reason, it is necessary to consider identities and identity transformations in processes such as post-conflict resolution and reconciliation, and to prevent identities from becoming an element of conflict by instrumentalizing them. This is necessary for genuine peace to come to the country and to avoid a cycle of violence. One of the most critical issues in conflict resolution and reconciliation literature is the necessity of realizing identity transformations together with concrete solutions. If these processes are not carried out in appropriate ways, it is common for a cycle of violence to recur in certain periods. In this study, sectarian identities in Syria, the place of identity in post-conflict resolution and reconciliation processes, identity transformations, and possible social reconciliation approaches in Syria will be discussed.

Keywords: Conflict Resolution, Reconciliation, Syria, Sect, Identity

* Ebru Çoban Öztürk: Assoc. Dr, Çankaya University-TR, ebrucoban@cankaya.edu.tr ORCID: 0000-0002-6332-7639

الهوية في حلول النزاع وعمليات المصالحة: الهويات الطائفية في سوريا وسوريا ما بعد النزاع

إبرو تشوبان أورتورك *

تاريخ الاستلام: 2022/02/02 تاريخ القبول: 2022/06/15

اقتباس: أورتورك، إ. ت، ” الهوية في حلول النزاع وعمليات المصالحة: الهويات الطائفية في سوريا وسوريا ما بعد النزاع“ دراسات الشرق الأوسط، 77-49 (2022) 1-14

معرف الغرض الرقمي: 10.47932/ortetut.1127972

الملخص

تعتبر سوريا أحد الأمثلة المهمة في أدبيات دراسات الصراع. وعلى الرغم من وجود العديد من الأسباب الاقتصادية والسياسية والاجتماعية للأحداث الجارية في سوريا، إلا أن ما يبرز في هذا الصراع هو الهويات الطائفية، والمكاسب المادية المرتبطة بهذه الهويات ودائرة الصراع التي تشكلت حولها. عندما ينتهي العنف في سوريا أو يتحول إلى صيغة مختلفة، سيستمر التركيز على الهوية وستلعب الهويات الطائفية دورها في الحياة السياسية والاجتماعية فيما بعد الصراع، مثلما كانت قبل وأثناء النزاع. لهذا السبب، من الضروري تنفيذ العمليات الضرورية لما بعد الصراع مثل وضع الحلول والمصالحة، والأخذ بالاعتبار الهويات وتحولات الهويات في هذه العمليات. ومن المهم منع تحويل الهويات في البلاد إلى أدوات وإلى عناصر تستخدم في الصراع. هذه العمليات ضرورية لإحلال سلام حقيقي وعدم تكرار العنف في البلاد. من أكثر القضايا التي يتم ذكرها في أدبيات حلول النزاع والمصالحة هي تحقيق تحولات الهويات بحلول ملموسة. إذا لم يتم تنفيذ هذه العمليات بالطرق السلمية، يتخذ العنف طابعاً دورياً يتكرر في فترات معينة وبشكل متبادل. في هذه الدراسة، ستتم مناقشة الهويات الطائفية في سوريا، ومكانة الهوية في عمليات الحلول والمصالحة بعد النزاع، وتحولات الهوية ومقاربات المصالحة الاجتماعية المحتملة.

الكلمات المفتاحية: حلول النزاعات، عمليات المصالحة، سوريا، الطائفة، الهوية.

* أستاذ مشارك، جامعة تشانكايا، تركيا، ebrucoban@cankaya.edu.tr
رقم أوركيد: 0000-0002-6332

Giriş

Ortadoğu tek tanrılı dinlerin ve mezheplerin doğduğu bir bölge olarak dini ve mezhepsel kimliklerin ne denli önem arz ettiğine tanıklık etmiştir. Tek tanrılı dinlerin doğduğu tarihlerden günümüze değin din ve mezhep bölge hakları için önemli ve tanımlayıcı bir kimlik meselesi olmuştur. Dini ve mezhepsel kimlikler bütünleştirici, iş birliğine ve uzlaşmaya yönlendirici olabildiği gibi bizzat çatışmaların sebeplerinden de sayılmaktadır. Bölge halkının ve yaşam şekillerinin büyük oranda dini ve mezhepsel kimlik sınıflandırmalarıyla tanımlanması sadece sosyopsikolojik açıdan değil iktisadi ve siyasi alanlarda da büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Suriye gibi keskin mezhepsel farkların olduğu ülkelerde dini ve mezhepsel kimlikler aynı zamanda dini olmayan materyal getiriler de barındırabilmektedir. İktisadi kaynaklar, mali yatırımlar, eğitim kaynakları, silahlı kuvvetler veya bürokrasi gibi kamusal görevler edinebilme, siyasi temsil, iktidarda yer alabilme gibi çok sayıda somut kazançtan da bahsedilebilmektedir. Suriye örneğinde de tanık olunduğu üzere, mezhepsel ve dini nitelik taşıyan çatışmaların arkasında siyasi, iktisadi ve sosyal kazançların paylaşım sorunları yer alabilmektedir. Bu hâliyle çatışmaları manipüle eden elitin dini değerleri ne kadar yaşadığından ziyade dini ve mezhepsel kimlikleri ne ölçüde manipüle edebildiği ve araçsallaştırdığı önem taşımaktadır. Çünkü çoğu zaman siyasi gücü elinde tutan elit, mezhepsel veya dini bağlantılarını sadece siyasi gücü elde etmek veya elinde tutmaya devam etmek için araç olarak kullanabilmektedir.

Suriye halkı, devletin kuruluş tarihinden çok önce mezhepsel ve dini farklılıklarla bir arada yaşamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Sünni elitin üstünlüğü, Fransız mandasıyla beraber Şii¹ elitin ortaya çıkışı ve darbelerin ardından Şii elitin ülke siyasetinde üstün konuma gelerek siyasette bir sosyal tabaka değişimi yaşandığı bilinmektedir. Çoğunluğunu Şii kökenli subayların oluşturduğu silahlı kuvvetler darbe gerçekleştirmiş, Hafız Esad liderliğindeki grup gücünü pekiştirmek için Sünni ve Hristiyan burjuvaziyle ve elite iş birliğine girmiştir. Ancak tüm bu mezhepler arası değişen siyasi ve sosyal üstünlük biçimlerinde değişmeyen durum ülkedeki mezhepsel farklılık ve mezhepsel vurgunun hep var olmasıdır. Ülkede büyük çoğunluğu oluşturan Sünnilerdir ve mezhepsel kimliğe vurgu yapmak istemeyenlerin olduğu da açıktır. Fakat mezhepsel vurgudan kaçınmaya çalışmak da aslında yine bu meselenin ne denli önemli olduğunun kanıtlarındandır.

1 Şii mezhebin Sünni mezhepten en temel farkı Hz. Ali'yi konumlandırma ve Hz. Ali'ye yüklenen anlamlar olarak kabul edilmektedir. Bu noktadan bakıldığında birbirinden çok farklı gruplar Şii üst kimlik içerisinde yer almaktadır. Ancak literatürdeki anlamıyla Şii mezhepte yer alan kimi gruplar Ortadoğu'nun farklı bölgelerinde Şii mezhebi içerisinde kabul edilmeden ayrı gruplar olarak düşünülebilmektedir. Arap Alevileri/ Nusayriler de bu duruma örnek teşkil etmektedir.

2011 yılında Tunus’ta başlayan ve bölgeye yayılan protesto hareketleri bölgedeki her ülkede aynı etkiyi ve sonucu yaratmamıştır. Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler reform süreçlerine başlayabilmişken Suriye, Libya ve Yemen büyük şiddet olaylarına sahne olmuştur. Bu ülkelerdeki sistemlerin kırılma noktasının siyasi, iktisadi, sosyal ve kimliksel çok sayıda sebebi mevcuttur. İlerleyen bölümlerde bahsedileceği üzere, Suriye örneğinde de protestolar başladığında en çok bahsi geçen konular iktisadi sıkıntılardır. Fakat çatışma büyük bir hızla mezhepselleşmiştir. Bu mezhepsel vurgu hem siyasi elitten ve mevcut hükûmetten hem de halk tabanından gelmiştir. Çatışmanın büründüğü mezhepsel dil aslında ülkenin toplumsal yapısında bulunan mezhepsel bölüşümlerin de göstergesidir. Bölge ülkelerinin ve Rusya gibi büyük güçlerin de çatışmalara farklı bir uluslararası boyut kattığı ve aynı zamanda mezhepsel vurguyu derinleştirdiği açıktır. Çatışmaların ilk çıkış sebebinin temelde mezhepsel kimlik olmadığı kabul edilse de çatışmanın seyri bu döngüden bağımsız açıklanamamaktadır. Beşar Esad’ın çatışma seyrinde kontrolü kazanmasıyla beraber, çatışmanın sona ermeye yakın olduğunu ve form değiştirebileceğini söylemek mümkündür. Halkın topyekûn katılımından ziyade küçük muhalif gruplar, terör grupları ve devletin kolluk kuvvetleri arasındaki şiddet döngüsünde devam etme olasılığı bulunmaktadır.

Suriye’deki çatışmalar sona erdiğinde de mezhepsel kimliklerin çatışmacı biçimde var olma olasılığı çok yüksektir. Bu denli kutuplaşmış toplumlarda çatışma çözümleri ve uzlaşma süreçleri gerçekleştirilmenin de çok zor olduğu aşikârdır. Ancak Suriye’deki gibi güçlü kimlik aidiyetlerindeki sorunlar dikkate alınmadan çözüm ve uzlaşma gerçekleştirmek mümkün değildir. Esad’ın yönetimden gitmeyeceği ve kendi halkına ilişkin dışlayıcı bir dille devam edebileceği düşünülürse uzlaşma sürecinin tüm Suriye halkı için mümkün olup olmayacağı şüphe uyandırmaktadır. Çatışma çözümleri literatüründeki kimlik dönüşümlerinin, literatürdeki anlamlarıyla Suriye’de gerçekleştirilmesini beklemek fazla idealist bir yaklaşım olacaktır. Fakat bu literatürdeki kimlik meselelerinin sınırlı dahi olsa kutuplaşmış bu halkın uzlaşma süreçlerini gerçekleştirilmesi hem ülke hem bölge barışı için gereklidir. Zira gruplar arası çatışmanın döngüsel bir şiddete evrilmesini engellemenin en önemli yollarından birisi bu dönüşümlerdir. Çalışmada önce mezhepsel kimlikler ile sosyal tabaka dönüşümleri tarihi perspektifte anlatılacak, ardından çatışma çalışmalarında kimlik ve çatışma çözümleri ve uzlaşma süreçlerinde kimliğin yerine değinilecek, ardından Suriye’deki uzlaşma süreçlerinde bu dönüşümün olasılıkları aktarılacaktır.

Suriye'de Mezhepsel Kimlikler ve Şii Sosyal Tabakanın Yükselişi

Dini inanç ve mezhepsel aidiyet, kimlik ve kimlik oluşumu ile doğrudan bağlantılıdır. Suriye, devlet kurumları ve toplum olarak mezhepsel kimliklerin büyük önem taşıdığı bir ülkedir. Üstelik 2011 tarihinden itibaren devam eden çatışmaların temelindeki en önemli konulardan birisi mezhepsel kimlikler ve bu kimliklerin etrafında şekillenen güç ve iktidar talepleridir.

Günümüz Suriye toprakları, İslamiyet gelmeden önce de mezhepsel ve dini farklılıkların var olduğu bir bölgedir. İslam, var olan farklılıklara yeni kimlikler eklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu topraklarda yaklaşık dört yüz yıl hüküm sürmüştür ve dönemin ruhuna uygun biçimde toplulukları dini kimliklere göre kategorize etmiş ve idari birimlerini de buna göre şekillendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tüm Ortadoğu'da üç büyük tek tanrılı dine mensup farklı gruplar ve bu grupların da kendi içerisinde çok sayıda kol bir arada yaşamıştır.² Osmanlı İmparatorluğu'nun dini gruplar üzerinde iki büyük etkisi bulunmaktadır. Öncelikle farklı dinler ve mezhepler yaklaşık dört yüz yıl boyunca bölgede büyük bir çatışma olmadan sosyal, iktisadi ve siyasi anlamda istikrar içerisinde ve bir arada yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması aynı zamanda yüzyıllar süren uyumun ve barışın da sona ermesi anlamına gelmiştir.³ İkincisi ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sünni Müslüman grupların ayrıcalıklı olduğu gerçeğidir. Dönemin gerçekliğinde tüm devletlerde kimliklerin din üzerinden şekillenmesi ve merkezi yönetimin mensubu olduğu din ve mezhebin ayrıcalıklı konumda olması olağandır. Sünnilerin ayrıcalıklı konumu çoğunluk olması sebebiyle de Müslüman toplumların büyük bir bölümünde yaygındır. İmparatorluk topraklarında yerel Sünni ailelerle iş birliği yapılmış ve bu aileler merkezi yönetimin bir uzantısı olarak farklı ayrıcalıklardan faydalanmışlardır. Fakat İmparatorluk dağıldıktan sonra siyasi ve iktisadi ayrıcalıklardan faydalanamayan azınlık grupların yükselişe geçeceği fırsatlar doğmuştur. Bu durumun en erken örneklerinden birisi Suriye'de gerçekleşmiş⁴ coğrafi olarak izole yaşayan Şii Müslümanlardan Nusayri/Arap Alevi gruplar yönetimi ele almıştır.⁵

Osmanlı yönetiminin sona ermesinin ardından bölgeye gelen İngiliz ve Fransız manda yönetimleri de mezhepsel kimliklere vurgu konusunda farklı

2 Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

3 David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York, Henry Holt and Company, 2001.

4 Bir diğer önemli örnek de Irak'ta 2003 yılındaki ABD işgaline kadar Sünni Araplar yönetimdeyken, işgalden sonra Şii ve Kürt grupların Irak yönetiminde söz sahibi olmalarıdır.

5 Heather M, Robinson, Ben Connable, David E Thaler, Ali G Scotten, *Sectarianism in the Middle East: Implications for the United States*. Santa Monica: RAND Corporation, 2018, s. 75.

olmamıştır. Suriye ve Lübnan topraklarının idaresini elinde bulunduran Fransızlar hem dini hem mezhepsel ayrımlar üzerinden yönetimde ve idari sınırlarda değişiklikler yapmışlardır.⁶ Yapılan değişikliklerin büyük kısmı uzun süreli olmasa da dini ve mezhepsel farklılıklara yapılan vurgu mevcut kimliklerin derinleşmesinde ve husumetlerin artmasında etkili olmuştur. Nitekim Ortadoğu’da kimlik sadece aidiyeti ifade etme, farklılığını dile getirme anlamına gelmemektedir. Mevcut kimliklere göre siyasi erk veya nüfuz alanları bölüşülmekte ya da iktisadi paylaşımlar yapılmaktadır. Bu nedenle mezhepsel ve dini kimliklerin anlamı büyük olmakta ve yaşamsal önem taşımaktadır.

Suriye topraklarındaki Fransız manda yönetiminin öngörülemez olumsuz etkileri mevcuttur. Fransız yönetiminin, Suriyeli yöneticilere inisiyatif alma ya da kendi topraklarını yönetebilmeyi teşvik etmesi İngiliz manda rejimlerinden farklıdır. Bağımsız karar alma mekanizmalarına izin verilmediği gibi yerel yöneticilere siyasi sorumluluk da verilmemiş ve her bir yerel yönetici bir Fransız bürokrata hesap verir şekilde yönetim sürdürülmüştür.⁷ Bu yönetim biçiminde yerel siyasetçilerin siyasi sorumluluğu olmamakta ya da yönetime, genel olarak siyasi sisteme ilişkin aidiyetler gelişmemektedir. Beraberinde her bir bireyin kendi grubuna aidiyetinin sıkı bağlarla muhafaza edilmesi ya da bu bağın derinleşmesi olağan sonuçlardandır.

Fransız manda yönetimi, üst düzey tüm bürokratik mekanizmaları Fransızlara ayırmaya devam etmiş, Suriyelileri buradan uzak tutmuş ve beraberinde Fransız danışmanların sayısını giderek artırmıştır. Bu durumun süreklilik arz etmesiyle Suriyelilerde ve özellikle ülkenin Sünni ileri gelenlerinde tepkinin ortaya çıkması ve bunun bir Suriye milliyetçiliğine dönüşmesi de kaçınılmaz olmuştur. 1936’daki ayaklanmalar neticesinde Fransızlar ülkenin ileri gelenleriyle görüşmek zorunda kalmıştır. Fransızlar Suriye ve Lübnan’a her ne kadar bağımsızlık vaat etse de bu topraklardan çekilmeye gönüllü de görünmemiştir. Hatta İkinci Dünya Savaşı boyunca kendisine yakın bir grubu yönetime getirmiş ve askerlerini bölgeden çekmemiştir.⁸ 1943’te savaş koşullarının da zorlamasıyla beraber Suriye ve Lübnan’da seçimlerin yapılmasına izin verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de etkin olan Sünni aileler milliyetçi grupların da desteğiyle seçimleri kazanmış ve 1945-46 yıllarında Fransızlar isteksiz de olsa askerlerini bölgeden çekmişlerdir.

Fransız yönetiminin mezhepsel kimliklerin vurgulanmasıyla sonuçlanan yönetimi bahsedilen özellikleriyle sınırlı değildir. Fransızların açtığı okul-

6 Mehran Kamrava, *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, Berkeley Los Angeles London, University of California Press, 2005, s. 43-45, 50-51.

7 William L. Cleveland and Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Philadelphia, Westview Press, 2009, s. 222.

8 A.g.e.

lar, daha sonraki tarihlerde ülke siyasetinde sosyal tabakanın değişmesinde çok büyük bir role sahip olmuştur. Suriye’de siyasetçiler ve dönemin önemli iş adamları/tüccarları Osmanlı İmparatorluğu zamanından itibaren benzer sınıfsal yapıda seyretmiştir. Ülkede Osmanlı İmparatorluğu adına yönetimi sürdüren aileler, büyük şehirlerde yaşayan, kimileri İstanbul’da eğitim almış Sünni ileri gelenlerdir.⁹ Yönetimdeki elit ve bölgenin ileri gelen aileleri benzer ekonomik, dini, mezhepsel ve siyasi çevrelerden ve sosyal sınıftan gelmektedirler. Üstelik benzer şekilde şehirlî, genellikle ticaretle uğraşan ve Sünni mezhepten gruplardır.¹⁰ Bu durum doğal olarak Arap Alevisi/ Nusayri ve kırsal kesimde bulunan grupları dışlayıcı bir etkiye sahiptir. Ortadoğu’nun büyük bir bölümünde zaten ayrıcalıklara sahip olamayan Şii ve kırsal kesim giderek yoksullaşmış, marjinalize olmuş ve merkez çevre ilişkisi içerisinde çevrede yer almıştır.¹¹ Bu durumun Osmanlı yönetiminden ve Fransız manda rejiminden sonra da süreklilik arz etmesi bu tür grupların sosyal ve sınıfsal hareketlik için yeni yollar aramasına yol açmıştır.

Dikey sosyal hareketliliğin Suriye’deki en önemli kurumu 1920’de Fransız manda rejiminin açmış olduğu askerî akademi olmuştur. Marjinal ve kırsal bir azınlık olan Nusayri/ Arap Alevi gruplar Fransız manda yönetimi döneminde bu askerî okul ve ordu aracılığıyla ülkenin etkin ve yükselen grubu hâline gelmişlerdir.¹² Askerî okul aslen Fransız ordusuna yerel destek sağlamak amacıyla açılmıştır, zira ülkedeki eğitilmiş askerî birimler Osmanlı ordusunun çekilmesinin ardından yok denecek kadar azdır. Askerî okul ülkedeki diğer okullardan çok daha yüksek standartlara sahiptir. Ülkedeki Sünni aileler hem siyasi hem iktisadi anlamda ayrıcalıklı ve görelî olarak daha varlıklı gruplar olduğundan çocuklarının bu akademiye gitmesine gönüllü olmamıştır. Ayrıca Suriye’deki ayaklanmaların genelinde ve Fransızlarla olan gerilimlerin ön safalarında Sünni gruplar olduğundan Fransız yönetiminin açtığı okullara şüphelenilerek çocuklarını bu okullara göndermemeleri olağandır.

Fakat ülkedeki dezavantajlı azınlıklar için askerî akademi, kırsal bölgelerde var olmayan maddî olanaklara kavuşma, sosyal kabul görme, sınıf atlama gibi önemli imkânlar sunmaktadır. Askerî akademiye giren Şii ve özellikle de Nusayri/Arap Alevi gruplar için büyük bir sınıf atlama fırsatı doğmuştur. Askerî akademi niyet edilmemiş sonuçlar doğurmuş, bu okuldan mezun olanlar

9 Tareq Y. Ismael, Jacqueline S. Ismael, Glenn E. Perry, *Government and Politics of the Contemporary Middle East*, London, New York, Routledge, 2010, s. 243.

10 A. g. e., s. 226.

11 Nuri Salık, “Rethinking State-Society Relations in Syria until 1970: What Does the Center-Periphery Model Tell Us?”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 5, No 2, 2014, s. 125.

12 Heiko Wimmen, “The Sectarianization of the Syrian War”, Frederic Wehrey (der.), *Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East*, Oxford, Oxford University Press, 2017, s. 65.

dikey bir sosyal hareketlilik yaşamıştır. Ülkede seküler eğilimli, farklı aidiyetlere ve kimliklere sahip, çoğunlukla Nusayri/Arap Alevi kökenli yeni bir elit ortaya çıkmıştır. Değişmeyen şey ise mezhepsel kimliklere ve aidiyetlere her hâlükârda önem atfedilmesidir.

1946 yılında bağımsızlıktan sonra Suriye, devletin idamesi için gerekli olan insan gücü ve kurumlar açısından zayıf bir konumdadır. Bağımsızlığın hemen ardından ülke içi istikrarsızlıklar başlamıştır. Etnik ve dini farklılıklar, mezhepsel sorunlar, şehirler arasındaki ticari rekabet, şehirler ve kırsal alan arasındaki sosyal ve ekonomik farklar, Batılı ve geleneksel değerler ve gruplar arasındaki gerilimler, bir ülkeyi yönetmek için gerekli olan kendi insan gücüne ve elitine güven ve cesaret hissinin olmayışı, zayıf ve istikrarsız bir devlet ve toplum ortaya çıkarmıştır.¹³

Osmanlı döneminden itibaren ülkede idari görevlerde yer alan ve eğitilmiş olan kesim Sünniler olduğundan ülkedeki ilk yönetici adayları yine Sünni ileri gelenler olmuştur. Sünni elit mezhepsel farklılıkları göz ardı etmeye daha yakın durmuştur. Ülke içerisinde mezhepsel ve dini farklılıkları göz ardı etmeye çalışan bir tutum benimsemeye çalışsalar da yüzyıllardır mezhepsel farklılıklarla yaşayan ve her siyasi rejimin bu ayrımları pekiştirdiği bir toplum için farklılıkları bir kenara bırakmak hiç kolay olmamıştır. Sünniler güçlü aile ve aşiret bağlarına sahip olduklarından aralarında zaman zaman çekişmeler ve sorunlar yaşamışlar ayrıca Fransızlarla olan gerilimin ön saflarında yer aldıklarından yorgun düşmüşlerdir. Bu nedenle Sünniler içerisindeki bir grubun birleştirici dili diğer gruplar için yeterli ve inandırıcı olmayabilmektedir. Buna ek olarak, Sünni ve Hristiyan nüfus ülkede dağınık biçimde farklı şehir ve bölgelerde yaşarken Şii nüfusun farklı kolları olan Nusayri/Arap Alevileri, Dürziler ve İsmaililer daha kompakt azınlık toplulukları oluşturarak bir arada yaşamakta ve bir arada hareket etmektedirler.¹⁴ Aynı zamanda Arap Alevisi/Nusayri azınlık kendi gruplarından çok sayıda insanı askerî akademiye ve silahlı kuvvetlere alarak hem ordu içerisinde bütünleşmiş hem yerel bağları sayesinde güçlenmiştir.

Suriye gibi ülkelerde mezhepsel bağlantıların dışında sosyal bir statü olarak bireyin silahlı kuvvetlere katılması toplumun genelinde de olumlu karşılanan bir durumdur. O dönemin Suriye’inde tek organize olabilen güç ordu olduğundan orduya katılmak iktisadi, siyasi ve sosyal anlamda en doğru eylemlerden birisi olmaktadır. Kurulduğu andan itibaren ordu mensuplarının mezhepsel ve dinsel çeşitliliği ülkedeki genel çeşitlilikle paralel seyretmek-

13 Ronen A. Cohen, *Upheavals in the Middle East: The Theory and the Practice of a Revolution*, Lanham, Boulder, New York, Lexington Books, 2014, ss. 159-160.

14 Ronen A. Cohen, a.g.e, s. 244.

tedir. Fakat bahsettiğimiz üzere Arap Alevisi/Nusayri azınlığın orduya ilgisi o denli yüksektir ki diğer toplumsal grupların mesafeli duruşunun da etkisiyle zaman içerisinde orduda hâkim grup hâline gelmişlerdir.

1947'deki kuruluşundan itibaren ülkede Baas Partisi, Arap milliyetçiliğiyle, İslam ve Sosyalizmi bir araya getiren ideolojisiyle fikirlere vurgu yapan ideolojisi elitler arasında kabul görmüştür. Baas Partisi ve ordu arasında kurulan yeni ve yükselen bir sosyal koalisyon sonucunda şehirli Sünni elit toplumsal ve siyasi üstünlüğünü kaybetmiştir. Baas Partisi kuruluşunda silahlı kuvvetlerde de olduğu gibi farklı sosyal ve siyasi gruplardan oluşmakta ve tüm mezheplerden üye barındırmaktaydı. Fakat ordudaki gelişmelerin benzeri burada da yaşanmıştır. 1966 tarihindeki darbenin ardından ordu, partide en üstün grup hâlini almış ve ideolojik farklılıkların çok büyük bölümünü bertaraf etmiştir.¹⁵ Nusayrilerin etkin olduğu silahlı kuvvetlerin hâkim güç hâline dönüşmesi, partide de üstünlüğü ele geçirmeleri anlamına gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren ülkede yüzyıllardır var olan Sünni hâkimiyeti ve yönetimi, ülkedeki sınıfsal değişimle beraber son bulmuştur.¹⁶ Diğer mezhepsel ve ideolojik farklılıklar ortadan kaybolmamış, partide ve orduda var olmaya devam etmiştir. Fakat partide ve orduda hâkim grup özellikle Nusayriler/Arap Alevileri olmuştur.

Hafız Esad Dönemi Mezhepsel Kimlikler ve Mezhepler Arası Zorunlu İş Birliği

Suriye manda yönetiminin ardından çok sayıda darbe yaşamış bir ülkedir. 1966 yılında gerçekleşen son darbeye önemli bir rolü olan Hafız Esad, bir asker, lider ve güçlü bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Cohen'e göre 1966'dan sonraki tüm gelişmeler, Esad'ın giderek daha fazla güçlenmesi, ordunun ve partinin ise zayıflaması anlamına gelmiştir.¹⁷ Hafız Esad'ın ilk uğraştığı konulardan birisi Sünni oligarşiyi olabildiğince güçsüz kılmak olmuştur. Hafız el-Esad'ın ordudaki liderliği bir anlamda farklı bir sosyal ve siyasi tabakanın da liderliği anlamına gelmeye başlamıştır. Sünni tabaka gücünü kaybettiği boşalan tüm pozisyonlara yeni bir yönetici sınıf getirilmektedir. Bu sınıf doğal olarak kırsal kesimden gelen genç ordu mensuplarından oluşmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi bu yeni sınıfın merkezinde de Nusayriler/Arap Ale-

15 Raymond Hinnebusch, "President and Party in Post-Ba'athist Syria: From the Struggle for "Reform" to Regime Deconstruction", Raymond Hinnebusch and Tina Zintl (der.), *Syria from Reform to Revolt: Political Economy and International Relations, Volume 1*, New York, Syracuse University Press, 2015, s. 22.

16 William L. Cleveland and Martin Bunton, a.g.e., s. 222.

17 Ronen A. Cohen, a.g.e., s. 161.

viler bulunmaktadır. Aynı zamanda Esad kendi yönetimini askerî diktatörlük ya da azınlığın yönetimi olarak göstermemek için çaba harcamış, popüler ve halk tarafından desteklenen demokratik bir rejim olduğu imajını çizmeye çalışmıştır. Halktan destek aldığına ilişkin imaj zaman içerisinde bazı alanlarda desteğe de dönüşmüştür. Çünkü kırsal bölgelerdeki Sünni halkın da yoksulluk içerisinde yaşadığı bilindiğinden bu bölgelerdeki Sünnilerin yaşam standartlarını iyileştirmek bu toplumsal tabandan da destek almak anlamına gelmiştir. Bu dönemde, Sünni kırsal nüfusun eğitim olanakları genişletilmiş, iktisadi ve sosyal alt yapı çalışmaları artırılmış ve genel anlamda yaşam kalitesinde artış gözlemlenmiştir.¹⁸

Buna ek olarak, Esad mezhepler arası toplumsal bir koalisyon da sergilemiştir. Nitekim bu stratejik olarak önemli ve gerekli bir hamledir. Bir azınlık grubu olarak¹⁹ büyük çoğunluğu Sünni olan bir ülkeyi yönetmenin güç olduğu açıktır. Bu nedenle tüm mezhepler, dinler ve sosyal sınıflar ile toplumsal bir uzlaşma yapmaya özen göstermiştir. Tabii bu uzlaşmayı günümüz standartlarında algılamamak gerektiğini hatırlamak önemlidir. Bu koalisyonlar Esad’ın izin verdiği ölçüde ve tartışmasız onun liderliğindedir. Şam’daki Sünni burjuvazi bu toplumsal koalisyona destek verdiği gibi birçok Sünni olan veya olmayan kırsal bölgeler de rejime destek vermeye başlamıştır. Bu desteğin varlığı Esad’a karşı yapılan ayaklanmaların püskürtülebilmesinde göze çarpmış ve önemli bir rol oynamıştır. Örneğin 1978-1982 yılları arasındaki köktenci ayaklanmalarda Sünni burjuvazi ve kırsal kesim Esad’ı desteklemiştir. Hinnebusch, Esad’ın kişisel iktidarını, yarı kurumsallaşmış, biraz bürokratik biraz patrimonyal başkanlık monarşisi olarak tanımlamaktadır.²⁰

Bu nitelikteki bir liderlikte silahlı kuvvetler ve Baas Partisi arasındaki simbiyotik var oluşa ek olarak Nusayriler/Arap Alevileri giderek merkezi konumunu güçlendirmiştir. Ancak Nusayriler/Arap Alevileri içerisinde de başka bir küçük ve önemli grubun olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Esad’ın kendi ailesi, akrabaları ve yakınları tüm kritik noktalardaki liderlikleri ellerinde bulundurmaktadır. Esad’ın yönetiminin mezhepsel veya ideolojik bir yönetimden ziyade, bu rejimin Esad ailesi ve stratejik müttefikleri ile onlara destek veren asimile (*co-opted*) burjuvazi ve bürokratlardan meydana geldiğini

18 A.g.e., s. 171.

19 2011’deki çatışmalardan önce Arap Alevi gruplar ABD kaynaklarında genellikle %10 civarında bildirilmiştir. 2011’den sonra çoğunluğu Sünni olan grupların ülkeyi terk etmesiyle beraber Arap Alevi oran artmış ve ülke nüfusunun %15’i civarında seyretmeye başlamıştır. 2011 öncesi oranlar %70-75 Sünni, %10 Arap Alevi, %10 Hristiyan, %5-10 Dürzi, İsmaili ve diğer gruplardır. 2011 sonrasında ise %50 Sünni (%10 oranda Sünni Kürt nüfusla beraber %60), %15 Arap Alevi, %10 Hristiyan, %15 Dürzi, İsmaili ve diğer gruplardır. “Syria”, *CIA*, 15 June 2022.

20 Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, London, New York, Routledge, 2001, s. 5.

belirten yazarlar da bulunmaktadır.²¹ Bu bürokrasi ve burjuvazi, farklı sosyal tabakalardan, dinlerden ve mezheplerden kişilerin bir arada olduğu bir gruptur. Hafız el-Esad dönemindeki ahabap-çavuş kapitalizmi (*crony capitalism*) ve yatırımları yine farklı mezhep ve dini gruplarla iş birliği yaparak yürütülmüştür.²² Bu durum, küçük bir ayrıcalıklı grubun siyasi temsil ve iktisadi olanaklardan faydalandığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Nusayri/Arap Alevi bir rejimde tüm Nusayrilerin ayrıcalıklı olmadığı da açıktır. Fakat mezhepler arası koalisyon ya da ayrıcalık kazanamayan Nusayriler/Arap Alevilerinin varlığı Suriye'deki yönetimin mezhepçi olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Kamu sektöründeki önemli konumlarda Nusayri/Arap Alevi kişilerin olduğu bilinmektedir.²³ Ayrıca rejimin çok hızlı biçimde mezhepçi bir dil kullanabildiği ya da mezhepleri araçsallaştırabildiği bilinmektedir.²⁴

Yönetim farklı mezhep ve dinlerden birçok kişinin orduda ve hükümet görevlerinde, iktisadi girişimlerde yer almasını sağlamıştır. Bu gruplar tabii ki Esad ailesi ile ittifak hâlinde olan kişilerden oluşmaktadır. Merkezde Esad ailesi ve yakınları olmak üzere iktidarı destekleyen ve kendi gruplarına fayda sağlayan Sünni ve Hristiyan toplulukları da hatırlatmak gerekmektedir. Esad ailesi yönetiminde tüm Nusayriler/Arap Alevileri siyasi ve iktisadi pastadan pay almamış ve yoksulluk içerisinde yaşayan birçok Nusayri/Arap Alevi köylü ve kırsal bölgeler de olmuştur. Ayrıca tüm Nusayri/Arap Alevi grupların bu dönemde Esad ailesine tam destek verdiğini düşünmek de eksik bir yaklaşım olacaktır.

Hafız Esad dönemindeki siyasi söylem her ne kadar devrimci bir dil kullansa da Batı'da kullanılan anlamda bir siyasi devrim olmadığı aşikârdır. Devlet pratikleri otoriter ve baskıcıdır. Kimi yazarlar da Suriye halkının Batılı anlamda disipline edilen ya da bireyselleşen bir toplum olmadığını özellikle vurgulamaktadır.²⁵ Hafız Esad “kült”ü²⁶ çerçevesinde toplumda süreklilik arz

21 Ignacio Álvarez-Ossorio, I. Gutierrez de Teran, “The Syrian Ruling Elite and the Failure of the Repressive Trend”, Ferran Izquierdo Brichs, *Political Regimes in the Arab World: Society and The Exercise of Power*, London, New York, Routledge, 2013, s. 186.

22 Caroline Donati, “The Economics of Authoritarian Upgrading in Syria”, Steven Heydemann and Reinoud Leenders (der.), *Middle East Authoritarianisms: Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*, Stanford CA: Stanford University Press, 2013, s. 35-60; Fred Lawson, “Revisiting the Political Economy of the Syrian Uprising”, Raymond Hinnebusch, Omar Imady (der.), *The Syrian Uprising: Domestic Origins and Early Trajectory*, London and New York, Routledge, 2018.

23 Heiko Wimmen, a.g.e., s. 65.

24 Raymond Hinnebusch, “Sectarianism and Governance in Syria” *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Cilt 19, No. 1, 2019, s. 41-66.

25 Aurora Sottimano, “Ideology and Discourse in the Era of Ba'thist Reforms: Towards an Analysis of Authoritarian Governmentality”, Aurora Sottimano and Kjetil Selvik, *Changing Regime Discourse and Reform in Syria*, Scotland, University of St. Andrews Centre for Syrian Studies, 2009, s. 34.

26 Hafız Esad kültü ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz.: Lisa Wedeen, *Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1999.

eden ve tüm gündelik hayatı kapsayan bir endoktrinasyon ve disiplinler pratikler söz konusudur.²⁷ Sunulan Esad kültü bir anlamda toplumun tamamına nasıl davranılacağını, nelerin doğru olduğunu anlatan bir rehber niteliğine bürünmüştür. Fakat toplumsal değişikliklerin bu denli dikey bir nitelikte sürdürülmesi olumlu karşılanan bir durum olmadığından, halkın bu kulte gerçekten inanmak yerine inanmış gibi yapmayı tercih ettiği belirtilmektedir.²⁸ Tüm otoriter yönetimlerde olduğu gibi uzun süre devam eden otoriter rejim ve süreklilik arz eden disiplinler pratikler şüphecilik, korku ve sahici olmayan davranış kalıpları ortaya çıkarmaktadır. Bu durum aynı zamanda kendi kendini sansürleyen (*self-censorship*) bir tutuma da yol açmaktadır.

Hafız Esad’ın 2000 yılında ölümüyle beraber yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir. Patrimonyal siyasetin bir örneği olarak sonuçları kesin olan bir seçimle oğlunun lider olması tesadüf değildir.²⁹ Hafız Esad yönetimi Nusayrilerin/ Arap Alevilerin bir kısmına olanaklar sağlayan fakat diğer mezhepleri de siyasete katan ve iş birliği yapan bir sistemdir.³⁰ Özellikle şehirlerde yaşayan Sünni ileri gelen aileler hükümetle olan iş birliklerinden fayda sağlamışlardır. Ticari bağlantılar, hükümet ve orduda edinilen bazı konumlar Hafız Esad döneminin diğer mezhepleri dâhil etme stratejileri olmuştur. Hafız Esad’ın kırsal kesimlere yönelik, devlet destekleri, yatırım teşvikleri, Baas ideolojisiyle de bağlantılı olan refah politikaları, kırsal ve çoğunlukla Sünni gruplardan da belli oranda destek alınabildiğine işaretler. Beşar Esad’ın dönemindeyse bu durumda değişiklikler başlamıştır.

Beşar Esad Dönemi Çatışmalar ve Mezhep Siyaseti

Beşar Esad döneminde sosyal devlet uygulamalarında farklılaşma göze çarpmaktadır. İlk olarak Beşar Esad’ın merkezi gücünü pekiştirmek üzere Sünni ileri gelenlerin gücünü azaltma eğilimi gözlenmiştir. Aynı zamanda neoliberal politikalar benimsenmeye başlanarak yeni iş yatırımlarının önü açılmıştır.³¹ İş fırsatları yaratılırken sunulan imkânlardan faydalanan ve yeni yatırımların büyük kısmında etkin olan Esad ailesi olmuş ve Nusayri/Arap Alevi üstünlüğünün açık biçimde hissedildiği iktisadi bir sisteme dönüşmeye başlamıştır.³² Hafız Esad döneminde devlet tarafından sağlanan gıda ve yakıt

27 Aurora Sottimano, a.g.e., s. 33-34.

28 Lisa Wedeen, a.g.e., s. 30-31.

29 Mehran Kamrava, a.g.e., s. 343.

30 Raymond Hinnebusch, a.g.e. s. 5

31 Raymond Hinnebusch, “The Ba’th Party in Post-Ba’thist Syria: President, Party and the Struggle for ‘Reform’”, *Middle East Critique*, Cilt 20, No.2, 2011, s. 109-125.

32 Myriam Ababsa, “The End of a World: Drought and Agrarian Transformation in Northeast Syria 2007–2010”, Raymond Hinnebusch and Tina Zintl (der.), *Syria from Reform to Revolt*, s. 199-224; Linda

teşvikleri de azaltılınca rejimin kırsal bölgelerdeki desteği kırılan bir hâle gelmiştir.

2011’de başlayan protesto eylemleri zaten destek kaybına uğramış olan Beşar Esad yönetimi için sıkıntılı ve idare etmesi güç bir dönem olmuştur. Protestolar henüz başladığında, protestocuların kullandıkları dil mezhepsel değildir. Tam tersine Beşar Esad’ın iktisadi politikaları eleştiren, ekonomik dönüşümün yanlışlarına vurgu yapan, yoksulluktan, işsizlikten, sosyal adaletsizliklerden rejimin otoriterliğinden bahseden gösteriler göze çarpmaktadır.³³ Bu yönüyle protestoların başladığı dönemleri mezhepçi bir isyan olarak göstermek eksik bir düşünce olacaktır. Hatta muhalif gösterilerin bu niteliğinden dolayı Suriye’deki tüm çatışmaları yarı mezhepsel olarak yorumlayan yazarlar da bulunmaktadır.³⁴

Gösterilere Esad yönetiminin verdiği yanıt sert olmuştur. Kimi yazarlara göre, özellikle ilk dönemlerde Esad yönetiminin mezhepsel bir strateji sürdürdüğüne ilişkin bir kanıt yoktur.³⁵ Ancak yönetimin göstericilere yönelik sert tutumları devam ettikçe ve gösterilerde birçok Ortadoğu ülkesine oranla daha dirençli bir seyir oluştukça olayların renginin de değişmeye başladığı gözlenmiştir. Örneğin Sünni camilere saldırı olduğu haberleri, Alevi güvenlik güçlerinin öldürüldüğüne ilişkin haberler bir anda yayılmaya başlamış ve mezhepsel nefreti tetikleyen bir hava oluşmuştur.³⁶

2011 öncesinde Suriye’de birçok kişinin hangi mezhebe mensup olduğunu söylemeyi reddettiğini belirten yazarlar mevcuttur.³⁷ Sünnilerde aile ve aşiret aidiyetinin daha sık dile getirildiği ve azınlık mezheplere mensup olan kişilerin de mezhepsel aidiyetlerini vurgulamaktan kaçınmaları bu algıya yol açabilmektedir. Fakat Suriye gibi azınlığa mensup bir grubun yönetimde olması, Arap milliyetçiliğini vurgulayan bir ideolojiye yakın durması ve otoriter bir yönetim sergilenmesi zaten halkın oto-sansür uygulayacağı sonucunu aşikâr kılmaktadır. Aynı zamanda herhangi bir kimlik veya aidiyet noktası hakkında ısrarla konuşmayı reddetmek de aslında o konuya ne kadar önem verildiğinin göstergelerinden birisidir. Bu hâliyle mezhepçilik her zaman elit-

Matar, *The Political Economy of Investment in Syria*, Houndmills, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2016.

33 Dara Conduit, “The Patterns of Syrian uprising: Comparing Hama in 1980–1982 and Homs in 2011” *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 44, No 1, 2017, s. 73-87.

34 Christopher Phillips, “Sectarianism and Conflict in Syria”, *Third World Quarterly*, Cilt 36, No 2, 2015, s. 371.

35 Azmi Bishara, *Syria: The Painful Path to Freedom*, Doha, Arab Center for Research and Policy Studies, 2013.

36 Heiko Wimmen, a.g.e.

37 Friederike Stolleis, “Discourses on Sectarianism and ‘Minorities’ in Syria” Friederike Stolleis (der.), *Playing the Sectarian Card: Identities and Affiliations of Local Communities in Syria*, Beirut, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015, s. 8.

lerin, liderlerin, bölgesel ve bölge dışı aktörlerin manipüle etmeye çalışacağı, avantajlı bir araç olmaktadır.

Dünyadaki tüm savaş tarihlerinde, kriz, çatışma, iç savaş ve savaş durumlarında güçlü kimlik gruplarının bir araya toplanma eğilimi olduğu bilinmektedir. Lübnan iç savaşında çatışmalar başlar başlamaz nasıl tüm mezhepler kendi bölgelerinde bir araya gelerek çatışmaya girdiyse Suriye’de de aynı durum gözlenmiştir. 2011 yılına kadar tüm Nusayriiler/Arap Aleviler Esad yönetimini desteklemediği gibi tüm Sünnilerin tamamı da muhalif değildir. Fakat şiddetin artması giderek Arap Alevi nüfusun protestolardan çekilmesine ve Sünnilerin muhalefeti üstlenmesine yol açmıştır. Korku, kimlik aidiyeti veya kişisel çıkar gibi çoklu sebeplerle Arap Alevi gruplar Esad’ın yanında yer almaya safları sıklaştırmaya başlamışlardır.³⁸ Hafız Esad döneminden beri yönetimde yer alan ve uzlaşma taraftarı olmayan etkin kişiler gösterilerin sert bastırılmaya çalışılmasında etkin rol oynamışlardır. Bu durum, her bir grubun kendi kimliği etrafında daha da sertleşmesine ve birleşmesine yol açmıştır. Kimi Sünni aktivistler marjinal terör gruplarına yönelebilirken kimi Sünni gruplar da ülkeyi terk etmeye başta Türkiye’yi tercih ederek, komşu ülkelere sığınmaya başlamışlardır.³⁹

Protestoların hızlı bir şekilde mezhepsel kimliklerin konuşulduğu bir çatışma ve iç savaşa dönmesinde bölgesel ve bölgesel olmayan güçlerin etkin olduğu bilinmektedir. Zira mezhepsel kimlik grupları en kolay manipüle edilebilen gruplardandır. Bireylerin gelişimine içkin ve ailelerini de içine alan güçlü bir kimlik türü olan mezhepsel aidiyet bireyin doğrudan yaşamsal var oluşuyla bağlantılıdır. Bu nedendir ki mezhepsel kimlikleri savunmak ve onun adına büyük mücadelelere girebilmek de kolaylaşmaktadır. Bu durumda diğer devletlerin, farklı ideolojilere sahip devlet dışı örgütlenmelerin, vekalet savaşlarının en kolay manipüle edilebileceği bir alt yapı oluşabilmektedir.

Çatışma çalışmalarında siyasi, iktisadi veya sosyal hayatta dışlanan kimlik gruplarının isyana, muhalif hareketlere, şiddet eylemlerine daha kolay başvurabileceği belirtilmektedir.⁴⁰ Ayrımcılığa maruz kaldığını düşünmek kimlik gruplarında muhalefet için büyük motivasyon oluşturabilmektedir. Özellikle Beşar Esad döneminde Arap Alevilerin iktisadi kazançlarla anılması ve siyasi

38 Leon Goldsmith, “Syria’s Alawites and the Politics of Sectarian Insecurity: A Khaldunian Perspective”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, No 1, 2011, s. 33-60.

39 Hakan Sezgin Erkan, “Suriyeli Göçmenlerin Türkiye’yi Tercihi Üzerinden Göç Teorilerine Yeniden Bakış”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 13, No 3, 2021, s. 421-445.

40 Ted Robert Gurr, *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington DC, US Institute of Peace Press, 2000; Lars-Erik Cederman, Andreas Wimmer, Brian Min, “Why do ethnic groups rebel?: New data and analysis”, *World Politics*, Cilt 62, No 1, 2010, s. 87–119; Philip Roessler, “The enemy within: Personal rule, coups, and civil war in Africa”, *World Politics*, Cilt 63, No 2, 2011, s. 300–346.

güçlerini pekiştirme eğilimleri diğer etkenlerle birleşince Arap Alevi azınlığın yönetimine karşı muhalefetin artması ve çatışmaların mezhepsel bir dil alması kolaylaşmıştır.⁴¹

Ülke nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturan Hristiyan azınlıkla ve Sünni ileri gelenlerle iş birliği yapılması veya Esad ailesinin mensubu olduğu Nusayri/Arap Alevi grupların tamamının sistemden faydalanmadığı yani homojen bir azınlık rejimi olmadığına ilişkin önemli verilere rastlanmaktadır. Fakat Suriye'de mezhep vurgusunun, mezhep siyasetinin ve mezhepçiliğin hep var olduğunu ve bu vurgunun azaldığı dönemler olsa dahi her an baskın kültür olarak öne çıkabildiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Mezhep-siyaset ilişkisinde önemli olan nokta siyasete diğer mezheplerin katılıp katılmadığından ziyade ülkede hiç bitmeyen bir mezhep vurgusunun yüzyıllar boyunca sürmüş ve Esad döneminde de bunun kurumsallaşmış ve daha fazla araçsallaşmış olmasıdır. Siyasiler, rejimler, kişiler değişse de ülkede mezhepsel kimlik her zaman en önemli ve en üst kimlik türü olarak var olmuştur. Hatırlatılması gereken noktalardan birisi de Nusayriilerin/Arap Alevilerinin aslında neredeyse topyekûn mezhepçi bir yönetime dönüşmesinin 2011'de şiddet olaylarının başlamasıyla gerçekleştiğidir. Hayatta kalma ve çoğunluk olan Sünni gruplara rejimi kaptırmama gibi dürtülerle Nusayriiler/Arap Aleviler giderek kendi içlerine kapanan, sadece kendi gruplarına güvenebilen ve tüm önemli mevkilere kendi yakınlarını getiren bir duruma dönüşmüşlerdir. Bu anlamda yönetimdeki ilk dönemlerinden itibaren Esad ailesine yönelik bir Sünni nefretinden bahsetmek eksik olacaktır. Ancak Esad ailesi rejiminde mezheplerin siyasileştiğinin ve 2011 sonrası çatışmaların mezhepsel bir hâl aldığını belirtmek gerekmektedir.

Tarihsel akışta görüldüğü üzere Suriye, kuruluşunun öncesinde ve sonrasında her zaman mezhepsel kimliklere ilişkin farkındalığın yüksek olduğu bir yerdir. Suriye'deki siyasi rejimlerin tamamı mezhepsel ve dini kimlik vurgusu içeren yönetimler sergilemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sünni elitin; Fransız mandası döneminde gerilimli bir mezhepsel siyasetin, Hristiyan ayrıcalığının ve Arap Alevilerinin/Nusayriilerin yükselişe geçmesinin; Hafız Esad ve silahlı kuvvetlerin yönetimiyle birlikte Arap Alevilerinin/Nusayriilerin siyasi gücünün pekişmesinin tamamının özünde mezhep farkındalığı ve mezhepsel kimlikler yer almaktadır. Suriye'deki siyasi rejimlerden hiçbirisi sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir niteliğe sahip olmamış tam tersine, yönetimler mezhepsel kimlikler arasında el değiştirmiş, mezhep vurgusu ve algısı var olmaya devam etmiştir.

41 Heiko Wimmen, a.g.e., s. 65-67.

Suriye’de çatışma sonrası için çok sayıda olası senaryo bulunmaktadır. Suriye’nin toprak bütünlüğünü koruması ve yönetimin Şam’ın kontrolünü elinde tutması, Suriye’nin toprak bütünlüğünü koruması ancak Şam’ın kontrolünü kaybetmesi, Suriye’nin bölünmesi ve yönetimin Şam’ı hâlen elinde tutması, Suriye’nin bölünmesi ve muhaliflerin Şam’ı kontrol etmesi şeklinde farklı olasılıklar sıralanmaktadır.⁴² Mevcut çatışma seyrinde Beşar Esad’ın yönetimde kalmaya devam etmesi, Rusya ve İran gibi açık askerî destek veren ülkelerin yardımıyla kontrolü ele almak üzere olduğu ve gücünü pekiştireceği olasılığı yüksek görünmektedir. Fakat bu durum toplumsal uzlaşma ve çatışma çözümlerini gerçekleştirdiği anlamına gelmemektedir. Çatışmalar durdurulduktan sonra ülkedeki en önemli adım, ülkenin siyasi, sosyal ve iktisadi siteminin yeniden yapılandırılması ve bu yapılandırma sırasında mezhepsel kimlikleri baskılayan değil bu kimlikleri dikkate alan ancak gruplar arası çözüm ve uzlaşma süreci başlatan bir yaklaşım olacaktır.

Suriye Örneğinde Mezhepsel Kimliklerin Çatışma Çalışmaları ve Uzlaşmadaki Yeri

Kimlik sosyal bilimlerde sıklıkla bahsedilen soyut kavramlardan birisidir. Birey kimliği, toplumsal kimlik ya da kimliğin inşa edilip edilmediği her zaman tartışma konusu olmuş fakat kimliklerin her daim var olduğu kabul edilmiştir.⁴³ Hatta inşacı kuramın var olup olmadığı değil, kimliklerin inşa edildiği ve inşa edilen kimliklerin niteliği ve toplumsal hayattaki güçlü veya zayıf etkinliği üzerinde durmaktadır.⁴⁴ Kimlik yaşamın ve dolayısıyla sosyal bilimlerin her alanında bahsi geçen bir kavram olsa da çatışma sebebi olarak yer alması çoğu zaman yeterince anlaşılamayan bir durum olmaktadır.

Toplumsal kimliklerin sınıfsal, sosyal, etnik, ulusal, dini, mezhepsel, toplumsal cinsiyete ve ırka ilişkin çok sayıda kategorisi kabul görmektedir.⁴⁵ Sosyal bilimlerde kimlik kavramının ve kategorizasyonunun tarihi bir akışı ve giderek artan bir önemi mevcuttur.⁴⁶ Fakat günümüz dünyasındaki yeri, yaygınlığı ve kabul edilişi geçmişin hiçbir döneminde bu denli yüksek olma-

42 Fabrice Balanche, *Sectarianism in Syria's Civil War*, Washington, The Washington Institute for Near East Policy, 2018, s. 94-106.

43 Sinisa Malesevic, *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 16.

44 Rogers Brubaker, Frederick Cooper, “Beyond “Identity””, *Theory and Society*, Cilt 29, 2000, s. 10.

45 Rawi E. Abdelal, Yoshiko Margaret Herrera, Alastair Iain Johnston, Rose McDermott, *Measuring Identity: A Guide for Social Scientists*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 17.

46 Andrew J. Weigert, J. Smith Teitge, Dennis W. Teitge, *Society and Identity: Towards a Sociological Psychology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

mıştır.⁴⁷ Birçok sosyal bilimci kimlik kavramının içi boşaltılarak kullanıldığı konusunda hem fikir olsa da⁴⁸ kimlik, normatif ve davranışsal olarak önemli siyasi sonuçları olan bir kavramdır.⁴⁹ Özellikle uygun bağlamlarda, mezhepsel kimliklerde olduğu gibi güçlü inşa edilen kimliklerin mutlaka siyasi sonuçları olacaktır ve çatışmalara yol açabilen nitelikleri bulunabilmektedir.

Ülkelerin iç politikalarında ve uluslararası ilişkilerinde kimlik siyasetinin gücünü ve etkilerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Kimlik grup içerisinde iş birliği, tutunma ve güç kazanma gibi olumlu katkılar sağlarken diğer taraftan farklı gruplarla meydana gelebilecek çatışmaların, muhalif hareketlerin ya da toplumsal hareketliliğin de lokomotifi olabilmektedir. Özellikle dini ve mezhepsel kimlikler içkin, etkili ve aidiyet hissi yüksek olan kimliklerdir. Dini ve mezhepsel kimlikler Suriye örneğinde de görüldüğü üzere, materyal, siyasi ve sosyal faydalar sağlayabilmekte, grup dayanışması, kolektif kimlik ve psikolojik destek sağladığı kadar eğitim olanakları, yatırım olanakları, ticari bağlantılar ve siyasete erişim gibi çok sayıda materyal destek anlamına da gelmektedir. Mezhep kimliğinin siyasette bir araç olarak kullanıldığına, siyasi temsile ulaşmanın, bürokraside yer alabilmenin, ordu mensubu olabilmenin ve iktisadi faydalar sağlayabilmenin önemli bir yolu olarak kullanıldığına sıklıkla tanık olunmaktadır.

Siyasi elite oranla halkın daha derin bir mezhepçi tutuma sahip olduğu genel kabul görmektedir çünkü siyasi elitin iktidarı sürdürebilmek için mezhepler arası koalisyonlar kurabilmektedir. Ancak gerekli gördüğünde mezhepsel kimlikleri halkı manipüle etmek ve destek toplamak için bir araç olarak kullandığı da bilinmektedir. Mezhep kimliğinin bireyleri veya bölgeleri tanımlamak üzere her daim vurgulanması kimliklerin çok hızlı biçimde çatışmacı niteliğe bürünmesine yol açabilmektedir.

Suriye’de uzlaşma ve çözüm süreçlerine başlayabilmek için öncelikle çatışmanın yatıştırılması ve silahlı eylemlerin sona ermesi gerekmektedir. Mevcut durumda Beşar Esad’ın merkezi gücü eline almaya başladığı göz önüne alınarak daha sonra gerçekleştirilecek şiddet döngüsünü önlemek adına çözüm ve uzlaşma süreçleri gerektiği aşikardır. Suriye’nin kuruluş tarihinden itibaren ayaklanmaların ve darbelerin yaşandığı bir ülke olması, 2011 itibarıyla bir iç çatışmaya düşmesi aslında ülkede çok uzun süredir herhangi bir çatışma çözümü ve uzlaşma süreci gerçekleşmediğini göstermektedir. Çatışma

47 Maykel Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, Hove, New York, Psychology Press, 2005, s. 40.

48 Rosana Dolón, Júlia Todoli (der.), *Analysing Identities in Discourse*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2008, s. 3.

49 Rogers M. Smith, “Identity, Interests, and the Future of Political Science” *Perspectives on Politics*, Cilt 2, No 2, 2002, s. 302.

çözümü ve uzlaşma süreçleri şiddetin tekrar etmemesi, oç alma stratejilerine yol açmaması ve döngüsel bir niteliğe bürünmemesi için büyük önem arz etmektedir. Çatışmaların düşük seyirde devam etmesi hâlinde dahi çözüm ve uzlaşma süreçleri gerekmektedir.

Suriye’deki çatışmaların yatıştırılması ve nihayetinde sonlandırılmasının ardından gerçekleştirilecek olan çatışma çözümü süreçleri ülke için somut faydalar sağlayacaktır. Fazlasıyla idealist olsa da ülkede gelecekteki potansiyel çatışmaları önlemenin ilk yollarından birisi demokratik siyasi bir sistemin varlığıdır. Seçimlerin yapıyor olması istikrarlı bir demokratik sistem olduğu anlamına gelmemektedir.⁵⁰ Zira demokrasinin pekişmesi ve yerleşmesi için çok sayıda kurumsal değişim ve siyasi kültüre ilişkin tutumsal dönüşümler de beklenmektedir.

Dengeli ve istikrarlı bir demokratik siyasi süreç sadece seçimlere gitme anlamına gelmemektedir. Klasikleşmiş çalışmalarında Almond ve Verba, bir toplumun siyasi kültürünü, vatandaşların hislerinde, değerlendirmelerinde ve algılarında/bilişinde içselleştirilmiş olan siyasi sistem olarak tanımlamaktadır.⁵¹ Bu nedenle her siyasi sisteme ilişkin, toplumsal algıda ve bilişte kendine has ön koşullar ve ön kabuller bulunmaktadır. Demokratik siyasi kültürün de toplumsal algıda ön koşulları mevcuttur. Bunlardan en önemlisi uzlaşma kültürü, tolerans, vatandaşların aktif katılımı ve ölçülülüğü, diğer grupları dışlamayan tutumları, diğerleriyle değerleri paylaşabilme kapasitesi, çoğul değerli yönelimler gibi önemli özelliklere dayanan çoğulcu kültürdür.⁵² Buna ek olarak, bireylerin siyasi sisteme ortak bağlılığını ifade eden, ortak bir siyasi kimlik geliştirmiş olmaları beklenmektedir.⁵³

Çatışma sonrası Suriye’de mezhepsel kimlikten farklı olarak demokratik siyasi kültüre vurgu yapabilecek farklı kimliklere ihtiyaç vardır. Zira mezhepsel aidiyetlere yapılan vurgu ve mezhepsel siyaset günümüz dünyasında demokratik siyasi kültürün geri plana düşmesi anlamına gelmektedir. Çatışmalar durdurulduktan sonra uzlaşma süreçlerinin başlatılması ve çatışmaların uzun vadede tekrarlanmaması için demokratik sistemin alt yapısının hazırlanması gerekmektedir. Bu yeni sistemin uzlaşmaya dayalı demokratik siyasi değerler içermesini sağlamak üzere hem siyasi önlemler hem de eğitime ilişkin önlemler almak ve sistem olarak demokrasiyi destekleyecek bir siyasi kültür alt yapısı oluşturmak gerekmektedir.

50 Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, London, Sage Publications, 1989, s. 366.

51 Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *The Civic Culture.*, s. 13.

52 A.g.e., s. 6-34.

53 A.g.e., s. 371.

Demokrasi aynı zamanda var olan kimlik aidiyetlerine yeni siyasi aidiyetler ekleyebilecek bir sistemdir. Kıt kaynaklar için mücadele edilirken kamusal kaynakların, iktisadi kaynakların, siyasi gücün veya sosyal sermayenin mezhepsel kimliklere dayalı kişisel bağlantılarla bölüşülmesinin önüne geçmek gerekmektedir. Mezhepsel kimliklere dayanarak siyasi, iktisadi ve sosyal fayda elde etmek mezheplerin araçsallaştırıldığını göstermektedir.⁵⁴ Bu durumda mezhepsel kimlikler yaygın/sıradan (*banal*) kimlikler olmaktan çıkıp araçsal mezhepçiliğe dönüşmektedir.⁵⁵ Suriye’de var olan durum da bu şekilde açıklanabilmektedir. Çatışma sonrası koşullarda araçsal mezhepçiliğin hem siyasette hem iktisadi yapılarda azaltılması gerektiği aşıkardır.

Çatışma çalışmalarında siyasi değişimlerle, eğitim sistemindeki yeniliklerle kimlik dönüşümleri öngörülürken kimliklerin tamamen ortadan kalkması ya da değişmesi kastedilmemektedir. Zira mezhepsel ve dini kimlikler inanç özgürlüğü ve temel insan hakları çerçevesinde değerlendirilerek, bireylerin bu kimliklerini muhafaza etmesi mümkündür. Burada sorun, bu kimliklerin araçsallaştırılması, manipüle edilmesi ve karşıt kimlik gruplarının birbirlerine tahammül düzeyinin giderek azalarak sonuçta çatışmaya dönüşmesidir. Suriye’de de gerçekleşmiş olan bu durumun düzeltilebilmesi çok sıkıntılı bir sürece işaret etmektedir. Mezhepsel kimliğin terk edilmesi değil, mezhepsel araçsallaşmanın sonlandırılması ve beraberinde çatışan mezhep gruplarının tutum değişimine uğraşılması gerekmektedir. Karşılıklı siyasi tolerans kültürünün gerçekleştirilmesi çatışma çözümü ve uzlaşma literatürünün en önemli noktalarından birisidir.

Çatışma geçmişi olan toplumlarda toplumsal kimliklerin, kolektif hafızaların çatışmalar üzerine kurulu olması, çatışmacı ve dışlayıcı nitelikler taşıması olağandır. Çünkü çatışmalar sırasında mağdurların ve failerin izleri taşıyan, çoğunlukla nefret hisleri barındıran ve o dönemin olağan dışı koşullarıyla uyumlu kimlikler ortaya çıkmaktadır. Ancak çatışmaların sona ermesinin ardından bu kimlikler giderek güncel olanla uyum sağlayamamaktadır. Çatışmaların bireyler ve toplumlar üzerinde travmatik etkileri yüksek olduğundan çatışma bittikten sonra da travma sonrası stres bozuklukları görülmekte, bu durum hem saldırgan -ya da fail- hem de mağdur için geçerli olabilmektedir.⁵⁶ Çatışma tüm taraflar için ardında baş edilmesi gereken acılar bırakmaktadır. Bu tür bireysel ve toplumsal acıyla baş edebilmek için çatışma çözümleri ve uzlaşma süreçlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu süreçler gerçekleş-

54 Raymond Hinnebusch, a.g.e., s. 45.

55 A.g.e., s. 45.

56 Ervin Staub, “Healing and Reconciliation”, R. G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide*, New Jersey, Transaction Publishers, 2003, s. 263.

tirilmediğinde, acı sonraki nesillere aktarılmakta, çatışma olmasa dahi çatışma hâlâ devam ediyormuşçasına dışlayıcı kimlikler sürdürülebilmektedir. Özellikle Suriye gibi ülke içinde çatışmaya düşmüş toplumsal gruplar için uzlaşma gereklidir. Çünkü hasmane tutum taşıyan kimlikler nesilden nesile aktarılrken ülkede yaşanabilecek olumsuz bir gelişmeyle hızlı toplumsal patlamalara ve şiddete dönüşebilmektedir. 2011 yılındaki Arap protesto hareketlerindeki patlamalar ve Suriye’nin içine düştüğü şiddet sarmalı bu duruma örnek teşkil etmektedir

Çatışma yaşayan ülkeler ve toplumlar için öncelik çatışmanın yatıştırılmasıdır, ardından çatışma çözümü ve son olarak da uzlaşma (*conflict settlement, conflict resolution, reconciliation*) sürecinin gelmesi genel kabul gören bir yaklaşımdır.⁵⁷ Hakiki bir barış gelmesi ve şiddetin tekrar etmemesi için çözüm ve uzlaşma aşamasında kimlik meselesi dikkate alınmalıdır. Bu süreçlerde çatışma çözümü ve uzlaşmanın sırasıyla var olmasına ya da birbirinin alternatifiymişcesine yürütülmesine gerek yoktur.⁵⁸ İç içe süreçler şeklinde de yürütülebileceği gibi çatışmanın türüne ve seyrine göre sırası ve içeriği de değişebilmektedir. Fakat çatışma çalışmalarında son dönemlerde kabul gören önemli nokta çatışma çözümünden sonra uzlaşma aşamasının gelmesi gerekliliğidir.⁵⁹ Çatışma çözümü ve uzlaşma süreçleri bir arada uygulanırsa hakiki bir barış sağlayabileceği kabul görmektedir.

Uzlaşma süreci çatışma çözümünden fazlası olarak düşünülmemektedir. Çatışma çözümünde var olan sorunlara ilişkin yeni politikalar ve yaklaşımlar geliştirmek gerekmektedir. Çatışmanın hukuki, iktisadi ve siyasi somut sebepleri üzerinde çalışmak, çatışma sebeplerini yeni yaklaşımlar önererek sonlandırmaya gayret etmek gerekmektedir. Uzlaşma ise hem çatışma çözümünü içermekte hem de çözüm süreçlerinin sonrasına da vurgu yapmaktadır.⁶⁰ Yani sadece siyasi ve iktisadi düzenlemeler yetmemekte aynı zamanda uzlaşma sürecinde sosyal grupların karşılıklı tolerans düzeyini, tutumlarındaki deği-

57 John W. Burton, *Conflict Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations*, London, Macmillan, 1969, 11 ve 12. bölümler; N. N. Rouhana, “Identity and Power in the Reconciliation of Protracted National Conflict,” A. H. Eagly, R. M. Baron and V. L. Hamilton (der.), *The Social Psychology of Group Identity and Social Conflict: Theory, Application, and Practice*, Washington, American Psychological Association, 2004, s. 173-187; Herbert C. Kelman, “Reconciliation as Identity Change: A Social-Psychological Perspective”, Yaacov Bar-Siman-Tov (der.), *From Conflict Resolution to Reconciliation*, Oxford, Oxford University Press, 2004, s. 111-124.

58 Herbert C. Kelman, “Reconciliation from a Social-Psychological Perspective,” Arie Nadler, Thomas E. Malloy, Jeffrey D. Fisher (der.), *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, New York, Oxford, Oxford University Press, 2008, s. 18.

59 Herbert C. Kelman, “Building a Sustainable Peace: The Limits of Pragmatism in the Israeli–Palestinian Negotiations”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt 28, No 1, 1998, s. 37.

60 D. J. Whittaker, *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World*, London and New York, Routledge, 1999, s. 1-9.

şimleri ve psikolojik süreçleri de etkileyen bir yaklaşım gerekmektedir. Bu anlamıyla uzlaşma çözüm sürecinin bir adım sonrası olarak hem iç hem dış politikada toplumların takındıkları kimlikleri de sorgulamayı ön görmektedir.

Uzlaşma sınırlı veya kapsamlı ölçeklerde yapılabilir. ⁶¹ Hukuki kısma odaklanarak insan haklarına ilişkin düzenlemeler ve siyasi çözüm süreçleri başlatılarak daha sınırlı bir uzlaşma süreci mümkündür. ⁶² İdeal olan ise bunların üzerine, karşılıklı bağışlama ve dışlayıcı olmayan yeni kimlik arayışına girerek psikolojik süreçleri başlatmak ve daha kapsamlı ve kalıcı bir uzlaşma için çaba harcamak da mümkündür. ⁶³ Bu seçeneğin çok zor ancak kalıcı barış için gerekli seçenek olduğu açıktır.

Uzlaşmada güncel olanı önceliğe alan yaklaşımlar olduğu gibi geçmişe odaklanan yaklaşımlar da mevcuttur. Araçsal uzlaşma yaklaşımı (*instrumental*) ya da bir diğer adıyla işaret/sinyalizasyon (*signaling*) uzlaşma modelinde, çatışmada neler yaşandığını ya da çatışmadaki hakikatleri konuşmak mümkün olsa da bu yaklaşım güncel olana odaklanmaktadır. Geçmiş yerine güncel ilişkiler ve iş birliğine dönük eylemler ön planda olmaktadır. Birbirleriyle düşmanca ilişki geliştirmiş grupların aşamalı bir şekilde bir araya gelmeye başlaması ve iş birliği içeren eylemlerde ve projelerde yer alması, böylelikle yavaş dahi olsa karşılıklı güven geliştirebilmeyi öğrenmeleri beklenmektedir. ⁶⁴ Bu uzlaşma yaklaşımında ortak çalışmaların ve güven geliştirmeye yönelik eylemlerin sürekli tekrar edilmesini sağlamak önem arz etmektedir. Bireylerin ve grupların sürekli ortaklık içerisinde bulunması negatif algıların, ön yargıların ve düşmanca ilişkilerin azalmasını sağlaması ve tutumlarda dönüşüm yaratması beklenmektedir. İletişimin kesintisiz sürdürülmesi ve özellikle genç nesillerde iş birliği projelerinde ısrarcı olunması ve bu sayede gruplar arası düşmanlıkların ve önyargıların azaltılmaya çalışılması önem taşımaktadır. ⁶⁵ Bu yaklaşım geçmişle ilgili konuşmayı ya da adaleti sağlamaya çalışmayı reddetmemektedir. Fakat güncel olana vurgu yaparak geçmişte yaşanan acı olayların üzerinden zaman geçmesini ve ileriki zamanlarda bu olayları konuşabilecek aşamaya gelinmesini öngörmektedir. Araçsal uzlaşma yaklaşımı bir arada yaşamaya devam etmeyen topluluklar için önerilse de Suriye gibi iç çatışma yaşamış olan topluluklarda da uygulanması mümkündür.

61 Ernesto Verdeja, *Unchopping a Tree: Reconciliation in the Aftermath of Political Violence*, Philadelphia, Temple University Press, 2009, s. 12-27.

62 a.g.e.

63 a.g.e.

64 Arie Nadler and Nurit Shnabel, "Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation and the Needs-Based Model of Socioemotional Reconciliation", Arie Nadler, Thomas E. Malloy, Jeffrey D. Fisher (der.), *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, s. 37-56.

65 William J. Long, and Peter Brecke, *War and Reconciliation: Reason and Emotion in Conflict Resolution*, Cambridge, MA, MIT Press, 2003, s. 35-119.

Ruanda veya Güney Afrika Cumhuriyeti gibi aynı ülkede yaşayan topluluklar arası epey sıkıntılı, şiddet içeren geçmişleri olan ülkelerde öncelikle tercih edilen uzlaşma modeli bağışlamaya ve geçmişe odaklanan yaklaşımlar olmuştur. Toplumsal duygulanım (*socioemotional*) ya da diğer adıyla bağışlama (*forgiveness*) uzlaşma yaklaşımları, şiddet geçmişleri olan ve günümüzde bir arada yaşamaya devam eden topluluklarda daha sık önerilen yaklaşımlardır. Güney Afrika Cumhuriyeti’nde ve Ruanda’da uygulanmaya çalışılan bu yaklaşımlar doğal olarak her ülkenin siyasi, iktisadi ve kültürel alt yapısıyla bağlantılı şekilde farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti’nde⁶⁶ Ruanda’ya oranla daha başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Toplumsal duygulanım uzlaşma yaklaşımında ana hedef toplumu tekrar bütünleştirebilmektir. Araçsal uzlaşma modelinden farklı olarak geçmiş ve çatışmanın olduğu zamana odaklanmak daha ön plandadır. Geçmişte yapılan hataları konuşmak, sorunları anlamaya çalışmak ve bunun için tarih komisyonları gibi oluşumlara başvurmak gerekmektedir. Hatta adalet komisyonları ve ilgili mahkemeleri kurarak failleri cezalandırma yoluyla da geçmişle hesaplaşmak öngörülmektedir. Karşılıklı affetme ve bağışlamayı da içeren uzlaşma türlerinde hakikat ve uzlaşma komisyonlarının kurulması sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu komisyonlar geçmişle barışma, karşılıklı affetme, itiraf ve devamında suçluların cezalandırılması gibi çok sayıda işleve sahiptir. Hem tarihe hem de hukuki yollara başvurarak şiddetle bağlantısı olanların, faillerin sorumluluk almaları, cezalandırılmaları ve mağdurlardan ya da mağdur ailelerinden özür dilemeleri beklenmektedir.⁶⁷ Bu yaklaşımda, geçmiş ile barışmak, özür dilemek, karşılıklı bağışlamak ve özür dileme-affetme döngüsünü oluşturmak öncelik arz etmektedir.⁶⁸

Çatışma sonrası Suriye’de toplumsal kimlikler ve özellikle de dışlayıcı mezhepsel kimlikler üzerinde çalışarak uzlaşma süreçleri gerçekleştirme isteği, uzun vadede şiddetin tekrarlamaması için gerekli ancak uygulaması epey güç bir süreçtir. Yeni bir çatışmayı önlemek ve karşılıklı şiddet döngüsü oluşmasının önüne geçebilmek için çatışma çözümlerinin ve uzlaşma süreçlerinin gerçekleştirilmesi gerektiği ve bu süreçler içerisinde demokratik siyasi kültürün yerleştirilebilmesi ve dışlayıcı olmayan kimliklerin inşa edilmesi

66 James L. Gibson, Amanda Gouws, *Overcoming Intolerance in South Africa: Experiments in Democratic Persuasion*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003; James L. Gibson, “Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?”, *The Annals of the American Academy*, No 603, January 2006, s. 82-110.

67 Arie Nadler ve Nurit Shnabel, “Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation”

68 Christopher Mitchell, *The Nature of Intractable Conflict: Resolution in the Twenty First Century*, London, New York, Palgrave Macmillan, 2014, s. 277; Ronald J. Fisher, “Social-Psychological Processes in Interactive Conflict Analysis and Reconciliation”, Mohammed Abu-Nimer (der.), *Reconciliation, Justice and Coexistence: Theory and Practice*, Lanham, MD, Lexington Books, 2001, s. 28.

gerektiği tüm literatürde kabul edilen bir gerçekliktir. Suriye gibi uzun yıllar şiddet sarmalında bulunan ve dışlayıcı kimliklerin gayet yerleşik olduğu ülkelerde bunu gerçekleştirmenin ne denli zor olduğu aşikardır. Fakat uzun vadeli girişimler için uzlaşma adımları atılması gerektiği de açıktır.

Ülkede çatışma biterken ya da bittikten sonra çatışma çözümleri ve uzlaşma sürecinin hızla başlatılması gerekmektedir. Suriye'nin siyasi, iktisadi, hukuki her türden sorunu olduğu ve ülkedeki siyasi sistemin ciddi biçimde yeniden yapılandırılması gerektiği açıkça görülmektedir. Mevcut durumda Esad yönetiminin ülkeyi yönetmeye devam ettiği düşünüldüğünde yönetimin şiddeti sonlandırmaya yakın olduğu ve aldığı dış destekle birlikte askerî baskı yöntemleri kullanarak mevcut sistemi devam ettirmeye çalışma olasılığı bulunmaktadır. Fakat böylesi bir tercihin orta veya uzun vadede tekrar sorunlara yol açacağını ve toplumda farklı tepkiler doğurabileceğini ön görmek hiç zor değildir. Zira Suriye geçmişindeki hiçbir şiddet olayı ve toplumsal sorunun ardından çözüm ve uzlaşma süreçleri gerçekleştirmeyen ülkelerden olduğundan şiddet tekrar eder bir örüntüye sahiptir. Bu nedenle mevcut yönetimin bu denli uzun bir iç savaşın ardından çözüm ve uzlaşma başlatmayı düşünmesi ciddi bir gerekliliktir.

Sonuç

Ortadoğu farklı dinler ve mezheplerin doğduğu bir bölge olarak dini ve mezhepsel kimliklerin en güçlü olduğu yerlerden birisi olmuştur. Tüm Ortadoğu devletleri farklı dini ve mezhepsel grupları barındırırken kimi ülkeler için bu kimlikler birleştirici olmuş ya da çatışmaya yol açmamıştır. Suriye gibi devletler ise çok kısa sürede mezhepsel kimliklerin bayrağı altında çatışmalar ve iç savaşlara sahne olmuştur. Dünya üzerinde homojen ülkeler bulmak imkansızdır, Tüm ülkeler dini, mezhepsel ya da etnik bir azınlığı mutlaka barındırmaktadır. Çok kültürlü, çok dilli her bir ülkenin çatışmaya düşmediği görülmektedir.

Suriye'de farklı din ve mezheplerin bir arada yaşadığı ve sınırları Fransız manda rejimince oluşturulmuş bir ülkedir. Bu nedenle toprağa ve ülkeye bağlı milliyetçilikler oluşması güçtür. Topluluklar uzun yüzyıllar boyunca dini ve mezhepsel kimlikle tanımlandıkları için bu durumun devamının beklenmesi olağandır. Bağımsızlık tarihinden itibaren de ülkede mezhepsel kimlikler güçlüdür ve buna bağlı bir siyaset mevcuttur. Mezhepler doğası gereği aynı mezhepten olmayanlar için dışlayıcı ve güçlü bir kimliktir. Mezhepler için bu dışlayıcı niteliği azaltmanın, geri planda tutmanın yolları mevcuttur. Siyasi ve iktisadi hayattan pay alabilmek mezhepsel, kişisel bağlantılarla değil

de kurumsal ve liyakate dayalı şekilde yürütülebiliyorsa mezhep vurgusunda azalma görüldüğü ve daha kapsayıcı siyasi kimliklerin ortaya çıkabildiği bilinmektedir. Bu durumda mezhepsel kimlikler yaygın ve sıradan (*banal*) kimlikler olarak sosyal hayatta varlığını sürdürmektedir. Fakat Suriye’de ve özellikle Beşar Esad döneminde olduğu üzere, iktisadi ve siyasi hayata erişim mezhepsel bağlantılar kullanılarak gerçekleşiyorsa mezhepçi dilin artışa geçmesi olağandır. Kıt kaynakların olduğu bir yerde siyasi ve iktisadi pazardan pay almak mezhep bağlantısıyla gerçekleşmeye başlamışsa karşılıklı olarak mezhep siyasetinde artış gözlenmektedir. Bu durum da mezheplerin nasıl araçsallaştırıldığına işarettir. Hafız Esad döneminde görece daha sınırlı ölçekte olsa da Beşar Esad dönemi Suriye’inde mezheplerin daha fazla araçsallaştığı ve iç savaşın başlamasıyla bu durumun giderek derinleştiği ve keskinleştiği açıkça görülmektedir.

Suriye’de iç savaşın başlamasına yol açan çok sayıda iktisadi ve siyasi somut sebep mevcuttur ve ilk dönemlerdeki protestolar da işsizlik, iktisadi sıkıntılar, yoksulluk ve benzeri somut sorunlar dile getirilmiştir. Bu nedenle mevcut çatışma içi yarı mezhepsel diyenler olsa da iç savaşın seyri direkt olarak mezhepsel bir retoriğe dönüşmüştür. Elitin, yönetimin, diğer devletlerin ve aktörlerin de bu dili sahiplenip giderek vurguyu artırmasıyla ülkedeki çatışmalar gayet açık biçimde mezhepçi bir nitelik kazanmıştır. Dışlayıcı ve araçsal olarak kullanılan mezhep kimliklerinin olduğu ülkelerde hakiki anlamda barışın gelmesi ve toplum içerisinde farklı kimlik grupları arasında toleransın artırılması, toplumsal bütünleşme ve uzlaşma gerçekleştirilebilmesi çatışma çalışmalarındaki en güç konulardan birisi olmaktadır. Ülkede hiç değişmeyen sabitlerden birisi mezhepsel ve dini kimliklerin varlığıdır. Yönetimin, elitin, iç savaşın ve diğer aktörlerin artırdığı mezhep vurgusu önümüzdeki yıllarda bu kimliğe ilişkin tüm meselelerin daha zor olacağını işaretleri olmaktadır. Suriye’de çatışma sonrasında çözüm ve uzlaşma süreçleri gerçekleştirilmesi gerektiği aşikardır. Aynı zamanda bu süreçlerde mezhepsel kimliği dikkate almadan çözümün ve uzlaşmanın gerçekleştirilemeyeceği de açıkça görülmektedir.

Ülkede somut anlamda siyasi, iktisadi ve hukuki alt yapının yeniden inşası gerekirken eş zamanlı olarak çatışan grupların sosyopsikolojik süreçleriyle, kimlik, toplumsal algı, karşılıklı iletişim ve tutum meseleleriyle de uğraşılması önem taşımaktadır. Çünkü çözüm sadece somut siyasi ve iktisadi paylaşımların yapılmasıyla gerçekleşmemektedir. Kalıcı çözümler için grupların karşılıklı tutumlarında ve dışlayıcı kimlik algılarında değişiklikler olması gerekmektedir. Bu nedenle ülkede çatışma çözümü ve uzlaşma sürecinin gerçekleştirilmesi tekrar şiddet döngüsüne düşülmemesi için büyük önem arz

etmektedir. Çatışma çözümü ve uzlaşma literatürü, Suriye gibi şiddet döngüsü yaşayan ancak bir arada yaşamaya devam eden toplumlarda uzlaşma için toplumsal duygulanım yaklaşımını önermektedir. Fakat bu yaklaşımı uygulamanın zorluğu ve mevcut iktidarın değişmediği göz önüne alınarak araçsal uzlaşma yaklaşımını da tercih edilebilir görünmektedir.

Kaynakça

Ababsa, Myriam (2015). “The End of a World: Drought and Agrarian Transformation in Northeast Syria 2007–2010”, Raymond Hinnebusch, Tina Zintl (der.), *Syria from Reform to Revolt, Volume I: Political Economy and International Relations*, Syracuse, NY, Syracuse University Press, 199-224.

Abdelal, Rawi E., Yoshiko Margaret Herrera, Alastair Iain Johnston, Rose McDermott (2009), *Measuring Identity: A Guide for Social Scientists*, Cambridge, Cambridge University Press.

Almond, Gabriel A., Sidney Verba (1989), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, London, Sage Publications.

Álvarez-Ossorio, Ignacio, I. Gutierrez de Teran (2013), “The Syrian Ruling Elite and the Failure of the Repressive Trend”, Ferran Izquierdo Brichs, *Political Regimes in the Arab World: Society and The Exercise of Power*, London, New York, Routledge.

Balanche, Fabrice (2018), *Sectarianism in Syria's Civil War*, Washington, The Washington Institute for Near East Policy.

Bishara, Azmi (2013), *Syria: The Painful Path to Freedom*. Doha, Arab Center for Research and Policy Studies.

Brubaker, Rogers and Frederick Cooper (2000), “Beyond “Identity””, *Theory and Society*, Cilt 29.

Burton, John W. (1969), *Conflict Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations*, London, Macmillan.

Cederman, Lars-Erik, Andreas Wimmer, Brian Min (2010) “Why do ethnic groups rebel?: New data and analysis”, *World Politics*, Cilt 62, No 1, s. 87–119.

Cleveland, William L., Martin Bunton (2009), *A History of the Modern Middle East*, Philadelphia, Westview Press.

Cohen, Ronen A. (2014), *Upheavals in the Middle East: The Theory and the Practice of a Revolution*, Lanham, Boulder, New York, Lexington Books.

Conduit, Dara (2017), “The Patterns of Syrian uprising: Comparing Hama in 1980–1982 and Homs in 2011”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 44, No 1, s. 73-87.

Dolón, Rosana and Júlia Todoli (der.) (2008), *Analysing Identities in Discourse*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Donati, Caroline (2013), “The Economics of Authoritarian Upgrading in Syria”, Steven Heydemann and Reinoud Leenders (der.) *Middle East Authoritarianisms: Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*. Stanford CA: Stanford University Press s. 35-60.

Erkan, Hakan Sezgin (2021), “Suriyeli Göçmenlerin Türkiye’yi Tercihini Üzerinden Göç Teorilerine Yeniden Bakış”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 13, No 3, s. 421-445.

Fisher, Ronald J. (2001), “Social-Psychological Processes in Interactive Conflict Analysis and Reconciliation”, Mohammed Abu-Nimer (der.), *Reconciliation, Justice and Coexistence: Theory and Practice*, Lanham, MD, Lexington Books.

Fromkin, David (2001), *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York, Henry Holt and Company.

Gibson, James L. (2003), Amanda Gouws, *Overcoming Intolerance in South Africa: Experiments in Democratic Persuasion*, Cambridge, Cambridge University Press.

Gibson, James L. (2006), “Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?”, *The Annals of the American Academy*, No 603, s. 82-110.

Goldsmith, Leon (2011), “Syria’s Alawites and the Politics of Sectarian Insecurity: A Khaldunian Perspective”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, No 1, s. 33-60.

Gurr, Ted Robert (2000), *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington DC, US Institute of Peace Press.

Hinnebusch, Raymond (2019) “Sectarianism and Governance in Syria”, *Studies in Ethnicity and Nationalism* Cilt 19, No 1, s. 41-66.

Hinnebusch, Raymond (2015), “President and Party in Post-Ba’thist Syria: From the Struggle for “Reform” to Regime Deconstruction”, Raymond Hinnebusch and Tina Zintl (der.), *Syria from Reform to Revolt: Political Economy and International Relations Volume 1*, New York, Syracuse University Press.

Hinnebusch, Raymond (2011), “The Ba’th Party in Post-Ba’thist Syria: President, Party and the Struggle for ‘Reform’”, *Middle East Critique*, Cilt 20, No 2, s. 109-125.

Hinnebusch, Raymond (2001), *Syria: Revolution from Above*, London, New York, Routledge.

Ismael, Tareq Y., Jacqueline S. Ismael, Glenn E. Perry (2010), *Government and Politics of the Contemporary Middle East*, London, New York, Routledge.

Kelman, Herbert C. (2008), "Reconciliation from a Social-Psychological Perspective," Arie Nadler, Thomas E. Malloy, Jeffrey D. Fisher (der.), *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, New York, Oxford, Oxford University Press.

Kelman, Herbert C. (2004), "Reconciliation as Identity Change: A Social-Psychological Perspective", Yaacov Bar-Siman-Tov (der.), *From Conflict Resolution to Reconciliation*, Oxford, Oxford University Press.

Kelman, Herbert C. (1998), "Building a Sustainable Peace: The Limits of Pragmatism in the Israeli–Palestinian Negotiations", *Journal of Palestine Studies*, Cilt 28, No 1.

Lawson, Fred (2018), Re-visiting the Political Economy of the Syrian Uprising. In Raymond Hinnebusch and Omar Imady (der.), *The Syrian Uprising: Domestic Origins and Early Trajectory*, London and New York, Routledge.

Long, William J. and Peter Brecke (2003), *War and Reconciliation: Reason and Emotion in Conflict Resolution*, Cambridge, MA, MIT Press.

Malesevic, Sinisa (2006), *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*, New York, Palgrave Macmillan.

Masters, Bruce (2001), *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge, Cambridge University Press.

Matar, Linda (2016), *The Political Economy of Investment in Syria*. Houndmills, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

Mitchell, Christopher (2014), *The Nature of Intractable Conflict: Resolution in the Twenty First Century*, London, New York, Palgrave Macmillan.

Nadler, Arie and Nurit Shnabel (2008), "Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation and the Needs-Based Model of Socioemotional Reconciliation", Arie Nadler, Thomas E. Malloy, Jeffrey D. Fisher (der.), *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, New York, Oxford, Oxford University Press, s. 37-56.

Phillips, Christopher (2015), "Sectarianism and Conflict in Syria", *Third World Quarterly*, Cilt 36, No 2, s. 357-376.

Robinson, Heather M, Ben Connable, David E Thaler, Ali G Scotten (2018), *Sectarianism in the Middle East: Implications for the United States*, Santa Monica, RAND Corporation.

Roessler, Philip (2011), "The enemy within: Personal rule, coups, and civil war in Africa", *World Politics*, Cilt 63, No 2, s. 300–346.

Rouhana, N. N. (2004), "Identity and Power in the Reconciliation of Protracted National Conflict," A. H. Eagly, R. M. Baron and V. L. Hamilton (der.), *The Social Psychology of Group Identity and Social Conflict: Theory, Application, and Practice*, Washington, American Psychological Association, s. 173-187.

Salık, Nuri (2014), “Rethinking State-Society Relations in Syria until 1970: What Does the Center-Periphery Model Tell Us?”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 5, No 2, s. 115-140.

Smith, Rogers M. (2002), “Identity, Interests, and the Future of Political Science” *Perspectives on Politics*, Cilt 2, No 2, s. 301–312.

Sottimano, Aurora (2009), “Ideology and Discourse in the Era of Ba’thist Reforms: Towards an Analysis of Authoritarian Governmentality”, Aurora Sottimano and Kjetil Selvik, *Changing Regime Discourse and Reform in Syria*, Scotland, University of St. Andrews Centre for Syrian Studies.

Stolleis, Friederike (2015), “Discourses on Sectarianism and ‘Minorities’ in Syria” Friederike Stolleis (der.), *Playing the Sectarian Card: Identities and Affiliations of Local Communities in Syria*, Beirut, Friedrich-Ebert-Stiftung.

Staub, Ervin (2003), “Healing and Reconciliation”, R. G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide*, New Jersey, Transaction Publishers.

Verdeja, Ernesto (2009), *Unchopping a Tree: Reconciliation in the Aftermath of Political Violence*, Philadelphia: Temple University Press.

Verkuyten, Maykel (2005), *The Social Psychology of Ethnic Identity*, Hove, New York, Psychology Press.

Wedeen, Lisa (1999), *Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria*, Chicago, London, The University of Chicago Press.

Weigert, Andrew J., J. Smith Teitge, Dennis W. Teitge (1986), *Society and Identity: Towards a Sociological Psychology*, Cambridge, Cambridge University Press.

Whittaker, D. J. (1999), *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World*, London and New York: Routledge.

Wimmen, Heiko (2017), “The Sectarianization of the Syrian War”, Frederic Wehrey (der.), *Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East*, Oxford, Oxford University Press, s. 61-85.